

Evocări

Nicolae Constantinescu

Un curs al Profesorului Mihai Pop din 1972

Abstract

A lesson of Mihai Pop from 1972 is based on my notes of course taken during the autumn term of the academic year 1972/1973 when Professor Mihai Pop offered a series of special lecture on "Narratology". Here are transcribed and commented my notes of more than a half of the lectures Professor delivered in that term, underling the rich and updated information he used in his lessons, the clarity of his scientific discourse, the consequence with which he followed the aim every academic lecture should reach – a good information delivered in a understandable language, and the capacity of modeling the minds of his young auditor.

Rezumat

Un curs al lui Mihai Pop din 1972 se bazează pe notițele mele, luate în semestrul I al anului universitar 1972/1973, când Profesorul a ținut, la anul al IV-lea, un curs special de „Naratologie”, la care am luat parte în calitate de tânăr asistent al său. Notițele transcrise și comentate aici scot în evidență informația bogată și adusa la zi folosită de Profesor, claritatea discursului său academic, capacitatea lui de a informa și de a forma, ca viitori cercetători, pe tinerii săi auditori.

În dosarele mele din anii studenției se găsesc notițe de la cursurile opționale (speciale) de folclor ale Profesorului Mihai Pop, pe care le-am urmat ca student, în anii

IV (două semestre, 1962/63) și V (un semestru, 1963/64), apoi ca asistent, încă multă vreme. M-am oprit la una din cele 7 prelegeri ale cursului de „Naratologie”, predat la anul al IV-lea, semestrul I, anul univ. 1972/73, pentru care am notițe din datele de (1) 25 X, (2) 8 XI, (3) 15 XI, (4) 29 XI, (5) 6 XII 1972, (6) 10 I, (7) 17 I 1973. De observat, cu amuzament acum, că Profesorul și-a ținut conștient cursul în ziua de 8 noiembrie, Sf. Arh. Mihail și Gavril, ziua numelui său, pe care nu știu cum și dacă și-o serba, și că eu am fost prezent, la fel de conștient, la prelegerea din 6 decembrie, Sf. Niculaie, patronul meu.

Prelegerea în cauză era a doua în care se discuta „Relația narațiune – elemente componente (motiv, episod etc.)”. Fuseseră trecute în revistă, în cursul din 25 oct. 1972, părerile lui E. Frenzel¹ (*Stoff, Motiv, Symbol*), care considera că motivul este „unul din elementele fabulei”, idee preluată de Max Lüthi pentru care motivul desemnează „cel mai mic element al unei povestiri care cuprinde o informație”. Frenzel distinge între „motive cadru” și „motive ornamentale”, acestea din urmă ținând de „stil”.

Savantul rus V. V. Veselovski², *Poetica istorică*, ed. a II-a, 1940, cu o prefață de Viktor Jirmumski, se ocupă de „geneza motivelor”, de „relația” acestora „cu miturile”, din perspectivă comparativă, constatând doar asemănările, stabilind „relații” și „cauze”. Constată că există „o legătură între subiecte și mișcarea ideilor” și se întreabă „de ce anumite subiecte revin în literatură”. Pentru V. V. Veselovski motivul = „partea cea mai simplă a unei narațiuni”, basmul fiind „un complex de motive”. Este pusă în discuție „Adaptarea motivelor la subiecte”, „Circulația motivelor”, „Contaminarea”. „Subiectul = rezultatul unui act de creație cu ajutorul motivelor”.

Referitor la Joseph Bédier³, *Les Fablieux*, se fac trimiteri la calitatea motivelor de a fi „mărimi constante” față de basme care sunt „mărimi variabile”.

Asupra maghiarului Honti Janos se insistă ceva mai mult, la scrierea lui (al cărei titlu nu am reușit să-l notez) făcându-se trimiteri și în cursul următor, din 8 nov. 1972. Aici Profesorul se referă, la începutul prelegerii, la „coala finlandeză”, punctând câteva generalități legate de „metoda comparativă”, „geneza narațiunilor”, teorii cu privire la „originea basmului”, „creșterea cantității de materiale”, „necesitatea sistematizării”, „tipologiile”.

Insistă asupra contribuției lui St[ith] Thompson care definește motivul ca „elementul cel mai mic ce are puterea să persiste în tradiție”, vorbește despre „personaje”, trimițând la Propp și Greimas, despre „obiecte și reprezentări” care ar constitui „lumea mitologică”, zice ceva despre „întâmplări izolate” care nu sunt „locuri comune, ci tradiționale”; în acest punct face o paranteză, menționându-i pe A. Lord și Milman

Parry, cu teoria lor despre „locurile comune”, „epitetul” tradițional la Homer.

Următorul nume menționat este acela al lui Arthur Christiansen, autorul studiului *Motif et thème*⁴, care consideră motivele ca „episoade complete și terminate (structuri închise)”.

R. Petsch, *Esența și formă în arta povestitului* (1942), privește motivele din punctul de vedere al poziției pe care o ocupă în narațiune; este vorba despre „motive centrale”, „motive cadru”, „motive de umplură, din care rezultă „relieful structurii narațiunii”.

Revine la Honti Janos care „se apropie de Jolles”; consideră că „motive fundamentale, centrale [care pot] să stea la baza unei tipologii [sunt] inspirate din cele biologice și ale relațiilor de familie”. „Un fel de arbori de familie: prototip și descendenți”. „Genetic”.

„Cercetările mai noi părăsesc geneza” (studiul genetic). Ca exemplu, V. Jirmunski, „elev al lui Veselovski, profesor al lui Meletinski”, *Cercetarea comparată a epicii*, „cercetare istorico-tipologică, din punct de vedere poligenetic”, are „relații cu psihanaliza”, de unde „absența istorismului”. „Comparare de variante – schemă tipologică – modele - ..

„D^{na} Greverus” (a^oa a spus, a^oa am notat!), a prezentat la Congresul ISFNR de la Atena, o comunicare despre „tipologia legendelor”. „Raportul subiect > motiv > elem[ente] sec[undare] constitutive”, unde semnul [>] înseamnă „mai mare decât”. „Idea de bază se realizează prin subiecte, iar acestea nefiind decât concretizări ale unei idei” – am notat eu⁵.

Următorul autor discutat este Axel Olrik (1908) a cărui lucrare, *Legile epicii populare* este a^oezată sub semnul „Cercetărilor interdisciplinare”. [Axel Olrik] constată „existența unor regularități în constr[uirea] epicii populare, a unor recurențe, care pot fi grupate în anumite legi”. Este o „cercetare nomotetică (deci află legi ca logica, lingv[istica])”. „Respinge clasificarea în categorii (basm, legendă, snoavă)”. „Toate se conduc după anumite legi, având la bază o anumită logică”. Folosește termenul „saga” = „narațiune în general”. „Folcl[orul] în g[ene]ral are rânduieii proprii, legități”. „I. *Legea începutului și încheierii* – ieșirea din cotidian – trecerea în legendă – existența unor elem[ente] care pregătesc nucleul; II. *Legea repetării* – lucrurile nu se întâmplă o singură dată, capătă prin repetare mai multă intensitate – repetarea este tripartită; III. *Legea numărului trei* (valabilă numai pentru basmele europene, la indieni 4); IV. *Legea dualității scenice* – prezența în scenă, în același moment, a cel puțin două personaje (mai exact în prim-plan); V. *Legea contrastului* – uman-monstru, tânăr-bătrân; VI. *Legea gemenilor, a personajelor perechi* (valabilă mai ales pentru mituri); VII.

Legea balansării între pupă și proră – deosebire între mitologie și fantastic; în mituri eroul este în față, în prima parte; în basm - eroul este așezat în urmă”; VIII. Fiecare personaj sau (indescifrabil) trebuie exprimat printr-o acțiune – [...indescifrabil] uni-dimensionale merg mereu înainte, nu se prea revine (reguli cu corecturile lor, prin dialog, prin comentariu).”

„B[asmul] nu poate fi asemănat cu o pictură, cu un tablou, ci cu un basorelief, chiar cu o creație arhitectonică, pentru că acționează *legea numerelor* și a *simetriei*”. „B[asmele] sunt schematice, sit[uațiile] nu sunt nuanțate, ci prez[entate] succint pt. a se scoate în relief mersul general al acțiunii”.

Cu aceasta cursul din 8 noiembrie 1972 se încheie. În 15 XI 72 revine la Axel Olrik și studiile lui despre Saga, care vor fi continuate de Max Lüthi, după care insistă asupra lui J. G. Hahn, *Studii de țință a basmului* (1867), precursor al lui Lazăr ăineanu, prezintă contribuțiile lui A. Nutt, ale lui Lord Raglan și Jan de Vries. Cursul din 22 XI l-am ratat (sau poate nu s-a ținut). Pe 29 XI intră în ăcoala formalistă rusă, pe 6 XII vorbește despre „ăcoala de la Praga”, pe 13 XII am notat „absent” (nu știu dacă eu am fost absent sau Profesorul), în 10 ianuarie 1973 atacă problema cercetării prozei, iar pe 17 I 1973 se ocupă de *Morfologia basmului* de V. I. Propp, tradusă în românește în 1970.

După cum se vede, un parcurs științific solid, coerent, cu multă informație foarte bine organizată, care depășea, din multe puncte de vedere, posibilitățile de înțelegere ale studenților de atunci.

Ar trebui să privim cursul opțional de folclor din anul univ. 1972/73 în contextul preocupărilor din acea vreme ale Profesorului. Cu câțiva ani înainte, în 1969, avusese loc la București, al Cincilea Congres al Societății Internaționale de Studiere a Narărilor Populare (I.S.F.N.R.), în cadrul căruia Mihai Pop, ca președinte al Comitetului de organizare, ținuse prelegerea inaugurală – *La poésie de conte populaire*, publicată ulterior în „Semiotica” II, 1970, nr. 2, p. 117-127; idei și nume din această comunicare se regăsesc în cursul discutat de mine acum.

În 1972, Mihai Pop publică studiul *Rolul educațional al limbajului culturii populare*⁶, la origine o comunicare susținută la simpozionul organizat de Laboratorul de semiotică al Universității din București⁷, în 1970, marcând mutarea decisivă a Profesorului în teritoriul semioticii sau, cum notează Gheorghe Deaconu, în acela al antropologiei: „Corelația funcțională dintre codul gramatical al diferitelor limbaje și sistemul categoriilor modelate stă la baza modelului educațional al culturii orale asigurând grupurilor sociale și personalităților capacitatea de a-și crea propria lor cultură. O concluzie prin care Mihai Pop deschide și mai larg perspectiva antropologică asupra

statutului folclorului înțeles drept cultură a mediilor sociale negramaticalizate”⁸.

De fapt, la ora respectivă, orientarea lui Pop mergea mai degrabă către semi-otică; era vremea când Profesorul începuse să iasă frecvent în străinătate, devenise prieten cu cele mai importante figuri ale cercetării din domeniul științelor umaniste – Greimas, Lévi-Strauss, Lotman, primii doi impunându-l ca predecesor al Societății Internaționale de Etnologie și Folclor, la primul congres al acesteia, care a avut loc la Paris în 1971⁹ și devenise un invitat permanent al Cursurilor de semiotică de la Urbino (Italia) – și reactualizase legăturile cu mai vechile sale cunoștințe din vremea studiilor la Praga – R. Jakobson, P. Bogatârev etc. Din păcate, Profesorul Mihai Pop nu ne-a lăsat nici o autobiografie mai detaliată (sau nu am găsit-o noi până acum – am făcut demersuri prietenești la Universitatea din București și la Institutul de Folclor de căutare în arhivele respectivelor instituții, unde a lucrat practic toată viața, dar fără rezultat, deocamdată, sper), nu a fost preocupat aproape deloc de trasarea drumurilor sale prin viață, trăind, până la un moment dat, într-un prezent etern; puținele note de curs olografe, găsite între hârtiile rămase după moartea sa, sunt extrem de schematice, telegrafice, mai mult nume de autori pe care urma să-i evoce la lecție, nici o propoziție sau frază încheată și, mai ales, nici o indicație de timp – dată, an, lună, nimic; aceste coordonate temporale lipsesc chiar și din corespondența sa care doar cu aproximație poate fi datată.

Orientarea către semiotică este susținută și de alte note ale mele de la o prelegere sau conferință a lui Mihai Pop, din 16 martie 1972, intitulată „Stadiul actual al cercetărilor de semiotică”. Nu știu exact în ce cadru a susținut Mihai Pop această prelegere și ar trebui să apelăm din nou la memoria arhivelor, dacă acestea ar exista cu adevărat. În orice caz, pe vremea aceea era un interes susținut pentru mișcarea de idei din lumea științifică apuseană, se ridicase, după august 1968, cel puțin un colț al cortina care ne separa de Occidentul „corupt și reacționar”, începuse seria de traduceri din literatura științifică vest europeană, în celebra serie de eseuri a Editurii Univers – printre primele traduceri a fost *Morfologia basmului* de V. I Propp, în 1970, în același an cu *Gândirea sălbatică* și *Tropice triste* de Claude Lévi-Strauss, Editura științifică, 1970, cu o prefață de Prof. Mihai Pop, p. 5-14; cartea fusese precedată de *Tropice triste*, a aceluiași autor, tot Editura științifică, 1968, aceasta cu o prefață (p. 5-15) de Ion Vlădușiu, doctor în istorie.

Evident că pregătind prefața la *Gândirea sălbatică*, Mihai Pop era la zi cu opera științifică a savantului/antropologului francez și cu felul în care aceasta era prizată de lumea occidentală, în care începuseră să apară reacții și contestări susținute și dinspre dreapta și dinspre stânga. Tot atât de evident este și faptul că noi/eu eram foarte puțin

despre toate acestea îmi aduc aminte cu oarecare jenă de situația în care am fost pus când, prin 1966, mi s-a cerut să prezint, în Catedra de Teoria literaturii și Folclor, cartea lui Lévi-Strauss despre totemism, apărută nu cu mult timp înainte¹⁰. Cunoștințele mele despre totem, totemism, problema totemică erau cu totul precare, aproape nule, în timp ce pentru Mihai Pop, în primul rând, dar și pentru George Macovescu sau Silviu Iosifescu, oameni cu solide cunoștințe în domeniul sociologiei, filosofiei, psihologiei etc., lucrurile aveau un contur precis, susținut de lecturile lor de dinainte și de după Război. Profesorul mi-a pus cartea în mână și mi-a zis sec, „o prezenți săptămâna viitoare, în °edința de catedră”. Am început să buchisesc cele vreo 130 de pagini ale cărții și am încropit o prezentare ternă, chinuită, de 10-15 minute, în care am rezumat, după priceperea mea de atunci (eram de doi ani preparator la Facultate), mai mult am tradus principalele capitole din cartea lui Lévi-Strauss.

Nu înțelegeam mai nimic nici măcar din prima definiție pe care o dăduse McLennan totemismului ca „fetișism plus exogamie și filiație matriliniară”, termenii din urmă devenindu-mi familiari douăzeci de ani mai târziu când am predat un curs de etnologie a familiei, am scris și am publicat *Relațiile de rudenie în societatea tradițională*¹¹. Nu puteam să sesizez, atunci, poziționarea teoretică a autorului, atitudinea sa polemică față de antecesorii – unii dintre ei nume de notorietate în antropologia culturală și socială, în etnologie, dar de care, cu excepția lui Arnold Van Gennep, practic nu auzisem – , nici să apreciez, cum poate se aștepta, noutatea demersului său. Cei trei profesori au trecut peste stânjeneala mea, au schimbat câteva opinii între ei și supliciuul meu s-a terminat.

Evocarea aceasta vrea să pună în lumină o altă metodă de lucru a Profesorului cu învățării săi – aruncatul în apă fără colac de salvare, a o încât „neofitul” trebuia să dea din mâini și din picioare și să iasă cumva la mal. Iar când acesta ieșea, totuși, la liman, nu era întâmpinat cu un prosop moale și cu un ceai fierbinte, cu o încurajare, ci – cel mult – cu fixarea unei noi etape, unei noi ținte. În orice caz, pentru mine, contactul cu cartea proaspătă a lui Lévi-Strauss și cu exigențele profesorilor de la vechea Catedră de Teoria literaturii și Folclor a fost o bună lecție de curaj și de supraviețuire.

Cred că era o perioadă de trecere de la structuralism la semiotică, de la cele două studii fondatoare, *Perspective în cercetarea poetică a folclorului* (1966) și *Caracterul formalizat al creațiilor orale* (1967), care reprezintă o piatră de hotar în cercetarea folclorică românească, la o nouă direcție, îmbrățișată cu entuziasm de tânără generație de folcloriști care se revendică din „coala Mihai Pop”.

În deceniile următoare, ajutat de excepționala sa longevitate și de o claritate a gândirii care nu l-a părăsit până în ultimii ani de viață, Profesorul a mai făcut câteva

mi^ocări înnoitoare către semiotică, teoria comunicării, antropologie, contextualism, mi^ocări neostentative, dar sesizabile de oricine cite^ote cu aten^oie scrierile lui, nici atât de pu^oine cum sus^opin detractorii, nici prea multe, cum îi contrazic zelo^oii săi apărători, dar – cu siguran^oță – pline de sens, rezistente, fructuoase.

Note:

¹ Frenzel, E. *Stoff-, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart: Metzler, 1969.

² Veselovski, Alexandr Nikolaevici (1838-1906), filolog, istoric literar ^oi folclorist rus, academician, profesor la Universitatea din Petersburg, comparatist ; lucrări fundamentale : *Poetica subiectelor*, 1897-1906 ; *Trei capitole din poetica istorică*, 1899. Cf. "Note despre autorii antologajii", în *Poetică ^oi stilistică. Orientări moderne*. Prolegomene ^oi antologie de Mihail Nasta ^oi Sorin Alexandrescu, Editura Univers, Bucure^oti, 1972, p. 631-632. Vezi în volumul men^oționat, A. Veselovski, *Introducere în poetica subiectelor ^oi problematica ei*, p. 441-450

³ Joseph Bédier (1864-1938), autor al unor lucrări fundamentale, dintre care *Les Fabliaux ^oi Légendes épiques. Recherches sur la formation dees shansons de geste*

⁴ Arthur Christiansen, Motif et thème. Plan d'un dictionnaire des motifs de contes populaires, de légendes et de fables, „FFC” nr. 59, 1925, 52 pp.

⁵ Este vorba despre Ina-Maria Greverus, Marburg, *Thema, Typus und Motiv. Zur Detremination in der Erzählerforschung*, in Laografia. IV International Congress for Folk-Narrative Research in Athens (1.9 – 6.9 1964). Lectures and Reports. Editor Georgios A. Megas, Athens, 1965, p. 130-139

⁶ în vol. *Educa^oie ^oi limbaj* (Sorin Stati Coord.), Editura Didactică ^oi Pedagogică, 1972, p. 139-144; vezi ^oi *The Educa^oional Role of Folk Culture Language*, în *Festschrift Mattias Zender. Studien zur Volkskultur, Sprache und Landesgeschichte*, herausgegeben von Edith Ennen und Günter Wiegelmann, Ludwig Rohrscheid Verlag, Bonn, 1972, p. 823-828

⁷ Pe care îl prezintă în *Le laboratoire de sémiotique de l'Université de Bucarest, Roumanie*, „Semiotica”, Haga, Mouton, V (1972), nr. 3, p. 301-302

⁸ Gheorghe Deaconu, *Mihai Pop – discours despre folclor. Conceptul*, Editura Fântâna lui Manole, Râmnicu Vâlcea, 2007, p. 85

⁹ Vezi Mihai Pop, *Problèmes généraux de l'ethnologie européenne*, în *Actes du Premier Congrès international d'ethnologie européenne*, Pris, 1973, p. 43-62, republicat în „Folclor literar”, Timi^ooara, vol. IV, 1977, p. 5-21 ^oi în Mihai Pop, *Folclor românesc*. Edi^oie îngrijită de Nicolae Constantinescu ^oi Alexandru Dobre, Editura Grai ^oi Suflet – Cultura Na^oională, Vol. I, Teorie ^oi metodă, 1998, p. 266-283

¹⁰ Cl. Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui* (1962), Presses Universitaires de France, Paris, 1965

¹¹ Nicolae Constantinescu, *Rela^oiiile de rudenie în societatea tradi^oională. Reflexe în folclorul românesc*, Editura Academiei, 1987